

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

В.М. Овчаренко

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Конспект лекцій

Харків - 2015

Овчаренко В.М. Філософські проблеми сучасності:
Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2015. – 54 с.

Даний конспект лекцій розроблено відповідно до вимог робочої програми з дисципліни «Філософські проблеми сучасності» для магістрів УкрДУЗТу на основі досвіду читання відповідного курсу. Він є складовою навчально-методичного комплексу дисципліни. У конспекті лекцій розглянуто вісім тем, які охоплюють усю тематику робочої програми, наводяться контрольні питання для самоперевірки. Велика увага приділяється зв'язку сучасних глобальних проблем та філософським осмисленням шляхів їх можливого вирішення.

Конспект лекцій може бути використаний як для підготовки до семінарських занять, так і для самостійного вивчення дисципліни.

Конспект лекцій призначений для магістрів спеціальності «Вагони» та «Локомотиви» механічного факультету УкрДУЗТу денної форми навчання. Він містить знання, які потрібні магістрам для підвищення рівня культури мислення, глибокого культурного збагачення та вдосконалення особистості.

Бібліогр.: 44 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 10 лютого 2015 р., протокол № 6.

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

В.М. Овчаренко

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Овчаренко В.М.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 23.03.15 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,5. Тираж 100. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Місце і роль філософії в класифікації та розв'язанні сучасних проблем людства.....	4
Тема 2. Глобальні екологічні небезпеки як предмет філософського аналізу.....	11
Тема 3. «Демографічний вибух» як глобальна проблема нашого часу.....	18
Тема 4. Філософські аспекти проблеми війни і миру в XXI столітті.....	26
Тема 5. Головні небезпеки сучасного глобалізму, радикалізму і фундаменталізму.....	32
Тема 6. Філософські аспекти глобалістики як нової науки про сучасний світ.....	36
Тема 7. Інформаційне забруднення сучасного соціального середовища як нова філософська проблема.....	42
Тема 8. Сучасна філософія права і політико-правова культура суспільства.....	47
Список літератури.....	53

ВСТУП

Головним завданням спецкурсу «Філософські проблеми сучасності» є вивчення і усвідомлення студентами найгостріших, в першу чергу, глобальних проблем сучасності, в їх філософському вимірі і в тих аспектах, які почали формуватися ще в ХХ столітті і які стали теоретичною основою розуміння багатьох великих викликів і подій нашого часу. Вивчення філософії глобальних проблем сучасності розширює кругозір, збільшує інтелектуальний потенціал, навчає самостійно мислити та відповідно діяти.

Спецкурс має важливе значення для подальшого розвитку світогляду і дає змогу розвинути у майбутніх фахівців здатність до творчої діяльності в багатьох сферах суспільного життя – сучасному виробництві, ринковій економіці, політиці, науці, культурі, освіті тощо.

Перша тема присвячена усвідомленню місця і ролі філософії в класифікації та розв'язанні сучасних проблем людства, визначенню мети і завдань навчальної дисципліни, загальноосвітнього, соціально-виховного і прагматичного значення вивчення стану техногенної цивілізації.

Тема 1 Місце і роль філософії в класифікації та розв'язанні сучасних проблем людства

План

- 1 Сутність сучасних глобальних проблем людства.
- 2 Роль філософії в осмисленні глобальних і регіональних проблем сучасності.
- 3 Класифікація сучасних глобальних небезпек.
- 4 Філософський аспект можливих шляхів вирішення найгостріших проблем сучасності.

1 Сутність сучасних глобальних проблем людства

Поняття «глобальний» походить від латинської globus – куля. Як правило, коли вживається слово «глобальний» чи

«глобальні», йдеться про земну кулю – всю нашу планету. Близькими за походженням є також поняття «глобалізм» та «антиглобалізм», «глобалізація», «глобалістика». Термін «глобалізація» вживається з 60-х років минулого століття. Глобалізація об'єднує світ в єдине ціле. Ця єдність сучасного світу, в першу чергу, пов'язана з вимогами розвитку економіки, насамперед, формуванням світового ринку товарів і послуг. Іншим проявом процесу глобалізації є так звані «глобальні проблеми» – це проблеми, що створюють загрозу всьому людству. Глобальні проблеми є загальнолюдськими проблемами, а тому впоратися з ними зможе тільки об'єднане людство.

Як правило, сучасні глобальні проблеми у тому чи іншому вигляді існували і сто, і, навіть, двісті років тому, але проявлялися на місцевому, регіональному рівні. Подальший розвиток економіки разом з ігноруванням її шкідливих викидів призвів до глобалізації сучасних небезпек. Сучасні глобальні проблеми – це проблеми, які набули глобальних масштабів. Глобальні проблеми є одночасно і природними, і соціальними. Наприклад, проблема виникнення нової світової війни, яка неминуче перетвориться на ядерну. Сто двадцять років тому воєнні конфлікти були локальними. Локальними були забруднення середовища промислових міст у ХІХ і першій половині ХХ століття. Локальними були зменшення чисельності диких тварин у деяких країнах Європи і Північної Америки. Ще сто років тому вичерпання певних видів корисних копалин компенсувалося початком розробки нових на інших територіях і континентах.

В останній третині ХХ століття різко погіршилася якість навколишнього середовища. Екологія із науки про відношення живих організмів між собою та середовищем перетворилася ще і на науку про довкілля людини. Виникла і почала швидко розвиватися соціальна екологія (екологія людини). Ця нова наука переконливо підтверджує, що екологічні проблеми людства теж набувають глобальних масштабів. Сучасні екологічні проблеми – це, в першу чергу, посилення забруднення повітря, річок і озер, морів і океанів, в другу, – це деградація ґрунтів, знищення багатьох видів тварин і рослин. Також виявилось, що природні ресурси обмежені у світовому масштабі: деяких із них вистачить лише на 30-50 років.

Характерною рисою сучасних соціальних проблем є їх динамічність. Проблеми, які вже існують, є дуже релятивними. Вони постійно змінюються, послаблюються, а частіше – посилюються. Разом з цим виникають і «нові». Це колишні локальні, які перетворилися на глобальні. Найяскравішим прикладом такої «нової» проблеми є проблема міжнародного тероризму, яка набула глобальності після 11 вересня 2001 року.

Ще одна «нова» глобальна проблема – реальна загроза зміни клімату в зв'язку із значними викидами вуглецю газу в повітря. Глобальною стала і проблема радіаційного забруднення. Тривалий час головними причинами таких забруднень були випробування ядерної зброї. Такі випробування були достатньо локальними: у штаті Невада, на атолах Тихого океану, в пустелях Австралії, на китайському озері Лобнор, на Північному Уралі, на островах Нової Землі, на Семіпалатинському полігоні Казахстану. Переважна більшість випробувань були підземними або глибоководними. Глобалізація проблеми радіаційного забруднення пов'язана з потужним вибухом на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції 26 квітня 1986 року. Ця так звана «аварія на ЧАЕС» в Україні виявилася найбільшою техногенною катастрофою ХХ століття. 41 тисяча квадратних кілометрів території була забруднена, що приблизно дорівнює площі Швейцарії або Нідерландів.

Глобального характеру набула й демографічна проблема сьогодення. «Демографічний вибух» є найгострішою соціальною проблемою більшості сучасних країн планети. За останні 50 років населення Землі зросло на 125 %. Сучасна кількість у 7,2 млрд за 40 років може подвоїтися! На перший погляд, ця проблема зовсім не стосується України, населення якої, навпаки, протягом останніх 23 років зменшилося на 7 мільйонів (а з врахуванням окупованих територій – майже на 10!), але міграція «зайвого» населення із країн Азії і Африки з кожним роком зростає.

2 Роль філософії в осмисленні глобальних і регіональних проблем сучасності

Формування і бурхливий розвиток різноманітних наук ось вже упродовж чотирьох останніх століть служить потребам

економіки. Саме тому, як правило, свої проблеми суспільство вирішувало спираючись на певні науки, наукові відкриття і винаходи. На жаль, сучасні глобальні проблеми, охоплюючи природу і суспільство (навіть кожну окрему людину), неможливо подолати, спираючись на одну або декілька наук. Тут потрібне ще й філософське осмислення причин виникнення, загострення і основних передумов і шляхів розв'язання глобальних проблем сучасності.

Головне завдання філософії – формування нового світогляду, нового «бачення» проблем і небезпек. Такий світогляд є конче необхідним для прийняття ефективних практичних рішень. Філософія забезпечує світоглядну, культурну і етичну основу таких рішень. Філософське осмислення глобальних проблем сучасності має такі особливості:

- формуючи світогляд, філософія надає ціннісні установки, які визначають напрямок та інтенсивність діяльності та її результат;

- узагальнюючи теорії окремих наук, філософія формує інтегрований погляд на глобальні проблеми сучасності;

- філософія, пояснюючи певні явища і процеси виникнення глобальних проблем, бачить їх, в першу чергу, результатом суперечливого розвитку людської історії;

- філософія дозволяє виявити загальну тенденцію розвитку глобальних проблем – динаміку, взаємозв'язок, парадокси тощо;

- виконуючи культурологічну функцію, філософія висвітлює культурні надбання і цінності окремих народів, сприяючи збереженню їх самобутності;

- філософія дозволяє цілісно уявити природно-історичний процес, сприяючи пошукам можливих рішень існуючих проблем.

Вона, як кожна наука, не може існувати без систематизації об'єктивних знань, без теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу, без проникнення в саму сутність досліджуваних явищ шляхом розкриття внутрішніх законів, які керують цими явищами і процесами.

3 Класифікація сучасних глобальних небезпек

Існує багато різноманітних класифікацій глобальних (і локальних також) небезпек, які загрожують подальшому існуванню людства. Найчастіше виділяють проблеми забруднення, проблеми спустошення, проблеми обмеженості природних ресурсів, проблеми тероризму, проблеми перенаселеності та урбанізації тощо. Для умовної класифікації всі глобальні проблеми можна поділити на політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні. Перші глобальні проблеми почали виникати ще у другій половині ХІХ століття, але більшість все ж набули своїх масштабів вже у бурхливому ХХ столітті. Так перша глобальна політична криза почала формуватися ще у 80-х роках ХІХ століття, коли великі держави завершили колонізацію світу, поділивши його частини між собою, але реально вона проявилася у 1914 році, коли почалася Перша світова війна. Перша світова економічна криза теж відбулася ще у 1857-1858 роках, але найжахливішою дотепер залишається загальносвітова потужна економічна криза (більш відома як «Велика депресія»), яка почалася восени 1929 року і тривала до кінця наступного десятиріччя. Вказана тенденція є справедливою і для соціальних та гуманітарних криз. Значно пізніше, але не менш потужно проявилися глобальні демографічні та екологічні небезпеки.

Серед великої кількості класифікацій глобальних небезпек найпростішою і достатньо обґрунтованою залишається класифікація російського вченого І. Т. Фролова. Ще у 80-х роках минулого століття він виділив три групи глобальних проблем:

1) проблеми, які породжені взаємовідносинами суспільства і природи. Тут головне протиріччя: антропогенний тиск суперечить обмеженим ресурсам природи. Це екологічні проблеми суспільства: нестача енергії, палива, питної води, чистого повітря, демографічні проблеми, проблеми охорони природи, проблеми освоєння космосу та запобігання космічним небезпекам (астероїди, метеорити тощо).

2) проблеми між соціальними верствами людства, між групами держав. Це інтерсоціальні проблеми: запобігання війни, забезпечення стабільності і миру, встановлення справедливого міжнародного економічного порядку, здійснення гуманітарних допомог тощо.

3) проблеми системи «людина-суспільство». Ці проблеми стосуються окремої людини і залежать від здатності суспільства забезпечити реальний розвиток людини як особистості. Кожна людина як самобутня особистість має право на свободу, освіту, працю, гідність тощо.

4 Філософський аспект можливих шляхів вирішення найгостріших проблем сучасності

Саме на шляху вирішення групи проблем системи «людина-суспільство» більшість філософів бачать можливий шлях вирішення всіх інших глобальних проблем сучасності. Тобто починати треба з самої людини. Зараз людина просто не встигає духовно осмислити те, що породжує її розум. Видатний діяч «Римського клубу», Нобелівський лауреат Конрад Лоренц виділив вісім процесів, які загрожують загибеллю сучасному людству. Він метафорично назвав їх «смертними гріхами людства». Ось ці «вісім смертних гріхів людства»:

1) перенаселеність Землі. Ми тепер змушені захищатися від зайвих соціальних контактів. Урбанізація тисне на психіку людини. Результатом є агресивність;

2) спустошення природного життєвого простору. Людина перестає сприймати красу природи. Зростає забруднення і засмічення довкілля;

3) прискорення розвитку техніки робить людей залежними від неї. Вони перестають мислити, на це просто немає часу;

4) зникають сильні почуття та афекти, що теж є результатом розвитку техніки. Найменший дискомфорт викликає нетерпимість і величезне незадоволення. Результатом є незагартованість, фізична слабкість, зайва вага, хвороби гіподинамії;

5) генетична деградація людства. Головними причинами її є війни та, як це не дивно, успіхи сучасної медицини;

6) розрив із традицією. Молодші покоління більше не здатні порозумітися зі старшими. Причина – нестача контактів між дітьми і дорослими. Доморощеність сьогодні сприймається як щось абсолютно негативне, як якийсь анахронізм;

7) зростання уніфікації людства. Технічні засоби масової інформації формують людську думку. Наприклад, люди, які свідомо уникають телебачення, вважаються патологічними суб'єктами. А втрата індивідуальності влаштовує тих, хто хоче маніпулювати великими масами людей: політиків і державних чиновників;

8) постійна загроза світової ядерної війни. Зараз вісім держав мають ядерну зброю, а ще приблизно 20 здатні її створити.

Серед можливих шляхів подолання глобальних проблем найчастіше виділяють такі три:

- перший – розвиток культури і формування нових якостей людини, якій будуть притаманні глобальність мислення, нетерпимість до насильства, любов до справедливості, правова грамотність, політична культура, біоетика тощо;

- другий – розвиток системи освіти. Цей ресурс реалізується в майбутньому житті людини. Якість освіти впливає не лише на погляди окремої людини, але й на сприйняття ходу світового розвитку, на розуміння ролі природного оточення, на ставлення до майбутнього;

- третій – це формування глобальної свідомості, яка пов'язана з критикою технологічно-споживчої цивілізації з позицій прав майбутніх поколінь людей. Тільки така свідомість здатна правильно використовувати ресурси природи, здатна змінювати далеко не все, що змінити технологічно можливо вже зараз. Глобальна свідомість також включає розвиток інтелектуальних, естетичних та соматичних (тілесних) можливостей людини.

Все ж, якими б не були шляхи подолання глобальних проблем сучасності, всі вони передбачають певні природоохоронні заходи. Охороняти природу необхідно, в першу чергу, не заради самої природи, а заради збереження людства.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 На що спрямовані природоохоронні заходи?
- 2 Назвіть одну із найдавніших екологічних проблем.
- 3 Чи можна вважати динамізм характерною рисою сучасних соціальних проблем?
- 4 Чому, в першу чергу, сприяє філософське осмислення сучасних соціальних проблем?
- 5 Як Конрад Лоренц назвав процеси, які загрожують загибеллю людству?
- 6 Скільки елементів включає найпростіша і найрозповсюдженіша класифікація сучасних глобальних проблем?
- 7 Що обов'язково повинна враховувати сучасна глобальна свідомість?

Література [6, 10, 20, 21, 23, 27, 31, 32, 33, 34].

Тема 2 Глобальні екологічні небезпеки як предмет філософського аналізу

План

- 1 Екологія як наука.
- 2 Соціальна екологія та три її складові частини.
- 3 Сучасні масштаби забруднення навколишнього середовища.
- 4 Сутність проблеми обмеженості природних ресурсів.
- 5 Руйнівні наслідки розвитку сучасної техногенної цивілізації.

1 Екологія як наука

Екологія (складається з двох грецьких слів: екос – середовище і логос – наука) – наука про відношення живих

організмів між собою та навколишнім середовищем. Термін «екологія» першим почав вживати з 1866 року німецький зоолог і філософ Ернст Геккель (1834-1919). Він вважав, що об'єктами екології можуть бути як окремі організми і види, так і вся біосфера. У середині ХХ століття, коли була створена ядерна зброя, посилювався соціальний аспект екології. Її почали розуміти як науку про раціональне збереження ресурсів природи, про охорону довкілля. Починаючи з 70-х років ХХ століття складається соціальна екологія або екологія людини. Соціальна екологія включає філософські, соціологічні, географічні, демографічні та інші аспекти. Саме тоді філософи вперше заговорили про необхідність «екологізації» сучасної науки та техніки. Науковці почали широко вживати поняття «екологія міста», «екологічна етика», «технічна екологія», «екологія виробництва». У багатьох країнах були створені так звані «зелені» політичні організації.

Предметом сучасної екології як науки в широкому значенні слова є дослідження зв'язку живого організму із навколишнім середовищем. Екологів цікавлять проблеми потреб організму, умов цього росту й розмноження, можливості розповсюдження. Досліджуються не лише окремі організми, але й популяції, біоценози та локальні екосистеми. Прикладами екосистем є озеро, море, лісовий масив, мурашник... Об'єктом сучасної соціальної екології є людство в цілому.

До початку ХХ століття слово «екологія» майже не вживалося. Екологія як біологічна наука формується вже у ХХ віці. Навіть слово «біоценоз», яке у 1898 році запропонував німецький вчений Карл Мебіус (1825-1908), було більш відомим. Біоценозом він назвав сукупність живих істот, пов'язаних між собою умовами життя на спільній території. Ще у ХІХ столітті слово «екологія» розумілося як фізіологія, яка перенесла свої дослідження із лабораторій безпосередньо в природне середовище. Тоді головним завданням екології вважалося виявлення рис, які постійно повторювалися в процесі розвитку живих організмів та їхніх популяцій.

Значний внесок у розвиток екології як науки у першій половині ХХ століття зробив американський біолог Генрі Каульс (1869-1939). Він досліджував розвиток рослинності біля озера

Мічиган. Сукупність рослин Г. Каульс трактував як єдиний живий організм, як цілісне створення. Практично паралельно із Г. Каульсом інший американський вчений, Раймонд Перль (1879-1940), створив у 20-х роках перші прості математичні моделі, які характеризували співвідношення «хижак-жертва». Динаміку змін чисельності видів, які конкурували між собою, досліджував і російський біолог Г. Ф. Гаузе (1910-1986). Він у 1934 році у книзі «Борьба за существование» обґрунтував закон конкуренції видів, який пізніше назвали «законом Гаузе». Вже у другій половині ХХ століття екологічні дослідження продовжили в Німеччині, Польщі, Великобританії та інших країнах.

Поняття «екосистема» запропонував у 1935 році англійський ботанік Артур Генслі (1871-1955). Екосистемами він назвав природні комплекси живих організмів та середовища. Наприклад, риби і озеро.

Саме у другій половині ХХ століття екологія стає самостійною наукою. Математичні моделі розвитку стають більш реалістичними. Так було з'ясовано залежність кількості видів на острові від його розмірів, доведено, що хижак змушений самим середовищем обирати найбільш оптимальну жертву, доведено, що переможцем серед видів рослин, які конкурують, є не ті, які швидше ростуть, а ті, які здатні підтримувати хоча б мінімальне зростання у найскладніших умовах, і т. ін.

Сучасна екологія як наука досліджує фактори, які обмежують експансію популяцій, циклічність чисельності окремих видів, співпрацю різних видів. З 70-х років минулого століття формується нова наука – «соціальна екологія», яка стає все більш актуальною і популярною. Зараз вже не лише вчені-біологи, а все більша частина суспільства починає розуміти, що збереження природи потрібно не заради самої природи, а заради виживання людства як біологічного виду.

2 Соціальна екологія та три її складові частини

Практично усі вищеназвані проблеми розглядаються в соціальній екології. Переважна більшість існуючих сьогодні проблем соціальної екології є наслідком розвитку економіки: промисловості, сільського господарства, транспорту і зв'язку, будівництва і торгівлі.

Зараз значною мірою відвернута реальна загроза ядерної війни у зв'язку з відсутністю відкритого протистояння двох антагоністичних суспільно-економічних систем. На жаль, швидко зростає інша загроза, а саме: транскордонний антропотехнічний вплив на біосферу Землі в цілому. Людство має єдиний повітряний океан. Гідросфера теж єдина – усі океани зв'язані між собою і навіть у найбільшому з них – Тихому вже є акваторія величезного антропогенного забруднення. Усе це потребує негайної радикальної перебудови взаємовідносин між людиною і природою. Це, в першу чергу, перехід усіх без винятку країн на модель сталого екологічно зрівноваженого розвитку. Цей розвиток включає:

- врахування майбутніх потреб наступних поколінь;
- перехід до закритого (замкнутого) характеру обміну речовин між людиною і природою;
- обмеження зростання чисельності людства – самі ресурси природи встановлюють межі такого зростання;
- подолання політичних глобальних та національних конфліктів та суперечностей;
- встановлення певних квот в залежності від кількості населення на шкідливі промислові забруднення довкілля.

Умовно можна виділити три головні види найгостріших проблем соціальної екології. Це, по-перше, проблеми забруднення навколишнього середовища, по-друге, проблеми обмеженості природних ресурсів і, по-третє, це руйнування довкілля, порушення рівноваги біосферних процесів через господарчу діяльність людства.

3 Сучасні масштаби забруднення навколишнього середовища

Сучасну екологічну кризу найчастіше пов'язують із забрудненням та засміченням довкілля – того середовища, в якому ми всі живемо. Це забруднення ґрунту і підземних вод, захаращення територій різноманітними відходами виробництва і життєдіяльності сучасного суспільства. Шкідливі викиди підприємств змінюють газовий склад, підвищують запиленість і

зменшують прозорість повітря. Найнебезпечніше те, що навколо Землі постійно збільшується шар вуглекислого газу, який підвищує температуру атмосфери, веде до змін клімату, прискорює танення снігу і криги. Наприклад, у 2005 році вперше за більш ніж сторічний період наукових спостережень повністю звільнився від криги і відкрився для безпроблемної навігації Північно-Східний прохід і це явище тепер відбувається влітку практичного кожного року! У вересні 2007 року Європейське космічне агентство заявило, що за проміжок близько 30 років супутникових спостережень область арктичного морського льоду скоротилася до мінімального рівня, і це зробило Північно-Західний прохід також судноплавним.

Так звані «кислотні дощі» на 20 % зруйнували ліси Швеції і Фінляндії. Цікаво, що формуються ці дощові хмари над територіями Англії, Північної Франції, Бельгії та Німеччини. На черзі руйнування лісів Канади, які все більше страждають від промислових викидів сусідніх Сполучених Штатів Америки.

Інші небезпечні забруднення: хімічні, теплові, шумові, радіаційні, нарешті, найновіші – електромагнітні, погіршують здоров'я людей, впливають навіть на тваринний світ. Так розповсюдження мобільних мереж інтернету і зв'язку впливає на бджол, джмелів, метеликів і навіть на тарганів!

Забруднюється і гідросфера – водна оболонка Землі. Вже багато морів і озер перетворилися в місця накопичення відходів і отруйних речовин. Особливо небезпечним є забруднення «внутрішніх» морів – Балтійського, Середземного, Чорного і Азовського. Наприклад, продуктивність Азовського моря протягом ХХ століття зменшилася у 10 разів! Існував навіть проект його ліквідації, а першою спробою стала ліквідація затоки Кара-Богаз на Каспії. До 2030 року зникне Аральське море-озеро. Проблема нестачі прісної води загострюється широкомасштабними забрудненнями таких великих її джерел, як річка Амазонка і озеро Байкал. Найглибше у світі озеро забруднюється відходами целюлозного комбінату. А видобуток золота в бразильській Амазонії призводить до забруднення води сполуками ртуті.

Уявлення про екологічну чистоту АЕС виявилися міфом. А радіаційне зараження людей і середовищ проживання

відбувається непомітно, повільно і виявляється повною мірою лише через більш-менш тривалий час, коли зростає захворюваність людей, а лікування стає безуспішним. Крім України великі плями радіаційних забруднень після трагедії Чернобиля мають Білорусія і Казахстан. А в Російській Федерації такі території є у Брянській, Архангельській, Оренбурзькій, Челябінській областях, Пермському та Чукотському автономних краях. Постійне збільшення отруйних речовин у повітрі призводить до так званого «мутагенного забруднення». Зараз 0,7 % народжених дітей є неповноцінними, мають спадкові дефекти.

Стан природного середовища в Україні є вкрай незадовільним. І хоча останніми роками він трохи покращився, але це наслідки тимчасового скорочення виробництва після 2007 року. Такі галузі, як хімічна, металургійна, вугільно-видобувна дуже небезпечні для середовища. Наприклад, у Кривому Розі на одного жителя припадає 1,6 т шкідливих викидів на рік – це 10 % усієї кількості викидів в Україні.

4 Сутність проблеми обмеженості природних ресурсів

Щоб зрозуміти проблему обмеженості природних ресурсів, можна поставити питання про те, який відсоток поверхні Землі вже обробляється людьми. Зараз на кожного жителя нашої планети припадає 0,2 га орної землі. Загальна площа орних земель суші становить 15 млн квадратних кілометрів. Тобто 10-11 % площі суші вже обробляються! До речі, в Україні обробляється більше 55 % території.

Але обмеженість природних ресурсів проявляється не лише у сільському господарстві, але й у промисловості. Так, за останні 50 років людство підняло на-гора стільки сировини, скільки за всю попередню історію. Невичерпних ресурсів на планеті вже не залишилося. Так, запасів заліза в родовищах, які є і будуть ще за прогнозами, відкриті, вистачить на 250 років, олова, міді і цинку – 25-35 років, нафти – на 50. А середньорічний обсяг видобутих корисних копалин сягає 25 млрд тонн.

Отже глобальна енергетично-сировинна проблема має в основі обмеженість самих ресурсів планети. Тут виникає цікаве питання: природні ресурси належать лише теперішньому поколінню? Чи не крадемо ми їх у майбутніх поколінь людей?

5 Руйнівні наслідки розвитку сучасної техногенної цивілізації

Третя екологічна небезпека – руйнування довкілля: плодоносного шару ґрунтів і ландшафтів (про знищення річок і озер вже йшлося), спотворення поверхні відвалами пустої породи, вилучення значної кількості сільськогосподарських земель при спорудженні транспортних шляхів, водосховищ, будівництві підприємств, при ерозії ґрунтів технологічно недосконалыми проектами підйому сільськогосподарського сектора економіки тощо.

Тут найбільш небезпечним є не руйнування природного середовища самого по собі, а те, що це поступово перетворюється на «звичайне» явище, яке може набути незворотнього характеру, привести до катастрофи. Саме цим стан кризи принципово відрізняється від катастрофи. Катастрофічний стан – це руйнація системи. Це незворотній процес. Після катастрофи відновлення системи вже є неможливим.

Отже, кризові процеси є зворотніми, а катастрофічні – незворотніми. Таким чином, в умовах кризи залишається можливість відновлення нормального стану функціонування системи. Кризові явища нерідко усуваються шляхом самоорганізації системи. Ось тут і виникає питання: продовження процесу знищення лісів і наступу пустель майже на всіх континентах – це вже руйнація системи? Це криза чи катастрофа?

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 Із чим найчастіше пов'язують сучасну екологічну кризу?
- 2 Назвіть одну із найдавніших екологічних проблем, яка існує з епохи “неолітичної революції”.
- 3 Яких масштабів досягли сучасні екологічні проблеми?
- 4 Які галузі економіки є найнебезпечнішими в Україні?
- 5 Коли було засновано “Римський клуб”?
- 6 Якою буває обмеженість природних ресурсів?
- 7 Які проблеми досліджує соціальна екологія?

Література [5, 11, 12, 22, 24, 42].

Тема 3 «Демографічний вибух» як глобальна проблема нашого часу

План

- 1 Поняття демографічного вибуху і демографічна криза.
- 2 Причини і сутність світового «демографічного вибуху».
- 3 Вплив демографічної політики на демографічні проблеми.
- 4 Демографічна проблема в Україні.

1 Поняття демографічного вибуху і демографічна криза

Поняття «демографічний вибух» охоплює явище стрімкого зростання світового населення, яке почалося у 50-х роках ХХ століття. Взагалі прискорення збільшення чисельності населення розпочалося ще раніше – на початку ХХ століття. Але в першій половині минулого століття це зростання було значно меншим і відбувалося в достатньо розвинутих країнах того часу: США, Німеччині, Італії, Японії, Росії, Австро-Угорщині, Аргентині, Канаді. У першій половині ХХ століття, незважаючи на величезні втрати в двох світових війнах, загальна чисельність населення Землі збільшилася не менше як на 50 %.

Починаючи з 50-х років чисельність землян почала зростати набагато швидше вже за рахунок подвоєння чисельності населення за 20-30 років в країнах Азії, Африки та Латинської Америки, тоді як у розвинутих країнах Європи, Північної Америки та Японії народжуваність різко зменшилася. В деяких європейських країнах вона впала навіть нижче рівня, який забезпечує просте відтворення населення. Це явище почали називати демографічною кризою. Отже, «демографічна криза» – це глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню. Демографічні кризи в історії людства аж до ХІХ століття були пов'язані з епідеміями, голодуваннями та війнами, коли високий рівень смертності призводив до скорочення чисельності населення деяких країн і регіонів світу.

Одним із наслідків сучасного «демографічного вибуху» є зниження частки населення економічно розвинутих країн у загальному світовому населенні, а саме: з 33 % у 1950 році до 20 % у 2000. І це зниження було б ще більшим, якщо б не нелегальна міграція «зайвого» населення із бідних країн Азії, Африки та Латинської Америки. Якщо ж піддати це достатньо розповсюджене ствердження філософському аналізу, то треба зробити уточнення: знизилася частка населення «старих» економічно розвинутих країн, а частка населення усіх розвинутих країн у перші 10 років XXI століття навіть збільшилася! Тому, що такі країни як Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Таїланд, Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Бруней, Катар, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт є вже достатньо розвинутими і продовжують швидко розвиватися. В останні роки прискорились темпи розвитку Індії, Бразилії, Чілі, Пакистану, Панами, Мексики... Якщо темпи розвитку більшості інших, значно бідніших країн, які прийнято називати країнами, що розвиваються, збережуться хоча б протягом ще 15-20 років, то від старого радянського кліше «бідних країн Азії, Африки та Латинської Америки», залишаться лише країни Африки, та й ті не всі!

2 Причини і сутність світового «демографічного вибуху»

Динаміка зростання чисельності населення земної кулі достатньо красномовно доводить невідповідність назви «демографічний вибух». Так, на початку нової ери населення планети складало приблизно 230 млн. Потім зростало дуже повільно:

- у 1000 році – 275 млн;
- у 1650 році – 500 млн;
- у 1700 році – 600 млн;
- у 1800 році – 900 млн;
- у 1900 році – 1,6 млрд;
- у 1930 році – 2 млрд;
- у 1960 році – 3 млрд;
- у 1976 році – 4 млрд;
- у 1987 році – 5 млрд;

- у 1999 році – 6 млрд;
- у 2011 році – 7 млрд.

Головна причина «демографічного вибуху» – успіхи медицини. Так, сотні мільйонів додаткових землян залишилися жити завдяки такій швидкій і дешевій операції, як щеплення проти захворювання на віспу. Але головний чинник – антибіотики, які були випадково відкриті шотландським бактеріологом Олександром Флемінгом у 1928 році, але масове застосування їх почалося під час Другої світової війни.

Завдяки різноманітним антибіотикам у жінок з'явилася впевненість у тому, що ризик втратити дитину після її народження є зовсім невеликим. На жаль, реальне усвідомлення цього факту населенням бідних аграрних країн сталося лише через 30-50 років після появи таких ліків. Зараз дитяча смертність у найвідсталіших країнах світу в середньому всього вдвічі вища, ніж в Україні, Грузії або Росії, при тому, що за народжуваністю вони перевершують названі країни у три-чотири рази! Однак рівень народжуваності і до ХХ століття був високим. Так, у ХІХ столітті в Європі жінки народжували протягом життя 5-10 дітей, але тоді дитяча смертність була дуже високою. Тому приріст населення не перевершував 0,5 %. Наприклад, на 1000 осіб населення народжувалось за один рік 35 дітей і 30 людей різного віку помирало. Тобто народжуваність складала 3,5 %, а смертність – 3 %. Звідси приріст населення складає усього 0,5 %. Найпростіше зрозуміти процес змін чисельності населення через виявлення тривалості його подвоєння.

Що таке 0,5 % зростання чисельності населення на рік?

Це подвоєння кількості населення за 140 років.

Річний приріст на 1 % – подвоєння населення за 65 років.

2 % – це подвоєння за 35 років!

3 % – за 24 роки кількість населення збільшиться вдвічі (це, коли, наприклад, народжуваність складає 43, а смертність 13 людей за рік на кожну 1000 населення).

4 % – це подвоєння кількості людей за 18 років і відповідно приблизно половину населення регіону або країни будуть складати люди молодші 18-ти років! Реальні відсотки приросту населення, звичайно, зовсім не такі круглі і цілі, як на вказаних прикладах. Так, у 60-х роках минулого століття в Малі,

Мавританії і Верхній Вольті приріст декілька років був навіть трохи більшим 4%! Десятиріччям максимального «демографічного вибуху» стали 50-ті роки, у які населення Землі зросло відразу на 22 %, вже в 60-ті цей показник зменшився до 20 %. У цілому найбільший процентний приріст населення Землі за один рік стався у далекому 1963 році – 2,22 %, а зараз він удвічі менший. Але тоді процент рахувався від трьох з надлишком мільярдів, а тепер – від семи. За перші десять років XXI століття, тобто з 2000 по 2010 роки, населення планети збільшилося на 10,7 %.

Вже у 1987 році виявилось, що населення Індії подвоїлося за 25 років, а населення США і СРСР – відповідно за 87 і 94 роки. Так, у Радянському Союзі у 80-х роках народжувалося у середньому 16, а помирало вісім людей на кожну 1000 населення. Тобто приріст був 0,8 %.

- у США – 18 і 9, а приріст був 0,9 %;
- в Японії – 10 і 7, тобто +0,3 %;
- в Індії – 36 і 12, тобто +2,4 %;
- у Німеччині – 7 і 8, тобто –0,1 %;
- в Угорщині – 8 і 9, тобто –0,1 %.

3 Вплив демографічної політики на демографічні проблеми

Історія розвитку суспільства переконливо доводить, що правильна демографічна політика є важливим засобом подолання глобальних демографічних проблем. Цікавим приладом для багатьох держав, які переживають процес «демографічного вибуху», можуть стати політичні зусилля двох найзаселеніших держав світу, а саме – Індії та Китаю. Динаміка збільшення населення в цих державах така:

у 1968 році населення Китаю складало 730 мільйонів, а Індії – 524 мільйони;

у 1987 році населення Китаю складало 1060 мільйонів, Індії – 803 мільйони;

у 2000 році населення Китаю складало 1300 мільйонів, Індії – 1100 мільйонів;

у 2013 році населення Китаю складало 1369 мільйонів, Індії –

1263 мільйони.

Прогноз на 2025 рік для Китаю – 1445 мільйонів, для Індії – 1490 мільйонів.

Демографічна політика почалася майже відразу після отримання незалежності. Вже у 1952 році була прийнята «Програма регулювання населення і сімейного планування». Тоді чисельність населення цієї країни наближалася до 400 мільйонів. Щорічний приріст був відносно невеликий, подвоєння населення очікувалось за 53 роки (отже, межу 800 мільйонів країна мала перейти приблизно у 2005 році). В країні часто траплялися епідемії, також високою була і дитяча смертність. Саме в Індії і сьогодні існує і регулюється міжнародними медичними організаціями природний збудник чуми і холери. Успіхи медицини у боротьбі зі смертністю в Індії призвели до того, що межу 800 мільйонів було перейдено на 25 років раніше, ніж очікувалось, і так успішно, наче уряд усі 28 років не тільки не стримував народжуваність, а, навпаки, її заохочував. Хоча це зовсім було не так. Приріст населення постійно збільшувався, незважаючи навіть на примусову стерилізацію двох мільйонів чоловіків, які вже встигли стати батьками двох або більше дітей. Демографічна політика Індії виявилася абсолютно неефективною. На повний провал цієї політики вказує те, що до початку її впровадження населення Індії щороку збільшувалося на 5 млн, а через 20 років – на 15 млн. 1987 рік став рекордним для Індії, населення якої зросло на 17 млн! Час подвоєння населення за роки впровадження в життя демографічної політики скоротився з 50-55 років до 25-30 років. Нині населення Індії перевищує 1,2 млрд і продовжує збільшуватися на 16-17 млн – так швидко, наче країна має за мету найближчим часом випередити Китай. Сьогодні Індія належить до перенаселених країн, як і її «сусіди» – Пакистан, Бангладеш та Індонезія. Так, наприклад, найменша з цих країн – Бангладеш – за площею менше Білорусії, а за населенням перевершує Білорусію і Росію (навіть із Кримом) разом!

У сучасній Індії зменшується народжуваність лише того покоління, яке народилося й виросло у містах, але сьогодні міські жителі складають лише 30 % від усього населення. Причинами

повного провалу демографічної політики Індії є:

- народні традиції раннього одруження;
- панування культу кохання і сексу, який вважається головним джерелом щастя;
- відсутність засобів контрацепції, які були б звичайними у сільського населення;
- важка сільськогосподарська праця, у якій багато дітей сприймаються як багато додаткових робітників у майбутньому, коли батьки постаріють і не зможуть добре працювати.

Але незважаючи на невтішний результат, програми демографічної політики не ліквідовано. Тепер вона спрямовується на розвиток засобів інформації, на загальне підвищення рівня освіти і культури населення тощо.

Зовсім іншим прикладом дієвості демографічної політики є Китай. Саме у Китаї вдалося знизити народжуваність досить суттєво та швидко. У досить тривалій історії Китаю чисельність його населення нерідко скорочувалась унаслідок епідемій та нищівних вторгнень кочових народів. Ще у 30-40-х роках ХХ століття у багатьох провінціях Китаю нерідко люди голодували. У 1958-1962 роках політика «великого стрибка», яку проводив тодішній комуністичний лідер Мао Цзе-дун, призвела до загибелі 20 млн осіб від репресій і голоду.

Свою програму боротьби з бажанням власних громадян мати велику кількість дітей уряд Китайської Народної Республіки почав втілювати з 1978 року. Тоді середня кількість дітей на одну сім'ю складала 5,8, а середній приріст населення за рік сягав 1,4 % – більше, ніж в Індії сьогодні. У 2013 році середня кількість дітей на одну сім'ю зменшилася до 1,8, а річний приріст населення склав всього 0,48 %. Якщо б не проводилася ефективна демографічна політика, то зараз у Китаї було б, як мінімум, на 400 мільйонів жителів більше!

Найефективнішими виявилися закони, які поступово підвищували шлюбний вік з 20 років до 24, потім до 27, а у деяких провінціях Китаю він сягнув 30 років. Гасло «одна сім'я – одна дитина» підтримується суттєвою державною фінансовою допомогою. Дотепер суворо економічно караються всі китайці (не монголи, не дунгани, не уйгури, а саме китайці!), які мають

позанормову кількість дітей. Вже за другу дитину сім'я позбавляється усіх державних пільг, а за третю треба сплачувати податок. Тому, наприклад, за 2013 рік населення Китаю збільшилося всього на 6,7 млн. Уряд Китаю планує і далі продовжувати політику регулювання народжуваності. Передбачається, що після стабілізації приблизно у 2030 році населення країни до 2100 року зменшиться до 500-600 мільйонів. Якщо це станеться, то Китай стане першою державою, яка політичними методами перемогла біологічні сили суспільства.

Виникає питання: чому Китай досяг успіху там, де Індія зазнала повної невдачі? В Індії уряд діяв м'якими методами, переважно через «запрошення», «продаж стерилізації», «рекомендував», «рекламував» щось для певних каст, тоді, як китайський уряд прийняв драконівське законодавство. Саме залізна диктатура стримала зростання кількості населення в Китаї.

4 Демографічна проблема в Україні

Сучасні ЗМІ часто вказують на те, що демографічна ситуація в Україні складна, невтішна, жахлива і навіть катастрофічна. Деякі політики, наприклад, комуністи говорять вже про вимирання, тобто депопуляцію населення країни. Націоналісти стверджують, що, мов українців зараз майже стільки ж, скільки було перед початком наступу «ленінських військ» на молоду українську державу у 1918 році. Продовжуються спекуляції навколо можливої кількості українського народу, «якщо б...». Якщо б не голодомор, якщо б не фашистська окупація, якщо б не радянська диктатура і таке інше, «то нас би було 75-90, а, можливо, й 100 мільйонів». У період президентства В.А. Ющенка були прийняті закони, які гарантували державну допомогу сім'ям при народженні дітей. У 2010 році наступний, четвертий президент, навіть дав обіцянку збільшити кількість населення країни до 2015 року, «принаймні до 50 мільйонів». Якщо ж піддати це цікаве питання більш глибокому філософському аналізу, то відразу виникає просте питання: яка кількість населення повинна бути в Україні, враховуючи розміри території і природні ресурси? Можливо,

кількість населення в Україні є недостатньою і наша країна є дійсно недостатньо населеною? Або ще простіше: наскільки якість життя населення залежить від його кількості? Щоб знайти правильні відповіді, достатньо звернути увагу на густоту населення в Україні, у світі в цілому, найбільш і найменш населених країнах та, нарешті, в найбільш економічно розвинутих країнах. Отже, густина населення на 2012 рік складала:

- в Україні – 75 осіб на квадратний кілометр;
- у світі (без Гренландії і Антарктиди) – 53 особи на квадратний кілометр;
- у найбільш населених країнах: у Бангладеш – 1145 на квадратний кілометр, у Південній Кореї – 503, у Нідерландах – 404, в Індії – 380, в Ізраїлі – 370, в Японії – 336, у Китаї – 140;
- у найменш населених країнах: у Монголії – дві людини на квадратний кілометр, в Австралії, Намібії, Ісландії, Мавританії, Лівії – близько 3, у Канаді – 3,5, у Казахстані – 6, у Росії – 8,5, у Норвегії – 13, у Новій Зеландії – 17;
- у найбільш економічно розвинутих: у США – 33 особи на квадратний кілометр, у Німеччині – 230, у Франції – 120, у Великобританії – 255, у Швеції – 20;
- у сусідніх з Україною: у Молдавії – 130, у Польщі – 125, у Словаччині – 112, у Туреччині – 100, у Румунії – 90, у Греції – 80, у Болгарії – 65, у Білорусії – 45 осіб на квадратний кілометр.

У цілому рівень населеності України можна вважати достатнім і середнім за сучасними світовими показниками: вона входить у сотню найнаселеніших країн. В Європі за цим показником Україна переважає усі Скандинавські і Балтійські країни, Болгарію, Чорногорію, Ірландію, Білорусію і, звичайно, Росію, яка за рівнем населеності займає 181 місце у світі. (Дві найбільші за кількістю жителів країни світу – Китай та Індія – за рівнем населеності знаходяться відповідно на 55 та 20 місцях).

Аналізуючи динаміку змін чисельності населення в Україні, треба враховувати процеси міграції та старіння населення. Тут Україна також суттєво не відрізняється від більшості європейських країн, чисельність населення яких стабілізувалася в останні 20-30 років. А в таких країнах, як Франція, Великобританія, Італія, Данія незначне скорочення чисельності

населення компенсується напливом як легальних, так і нелегальних мігрантів. Під час отримання незалежності чисельність населення України сягала 51 мільйона – це була найбільша його кількість за всю її історію, але вже у 1992 році ця кількість скоротилася на 100 тисяч осіб. У наступні роки скорочення продовжилось – до низької народжуваності додалися скорочення тривалості життя чоловіків та імміграція до інших, як правило, більш багатих країн. Після 2004 року народжуваність в Україні трохи зросла (у середньому з 8,1 до 11,4 на 1000 населення), а смертність знизилася з 17 до 14,5, але приріст залишився негативним, як і у всі попередні роки незалежності, склавши у 2012 році 0,31 % зі знаком мінусу.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 Коли почав вживатися термін “демографічний вибух”?
- 2 Назвіть головну причину демографічного вибуху.
- 3 У скільки разів зросло населення планети впродовж ХХ століття?
- 4 Чи відбувся “демографічний вибух в Україні”?
- 5 Як можна охарактеризувати сучасну демографічну ситуацію в Україні?
- 6 Як можна оцінити населеність сучасної України?
- 7 Що було головною причиною дуже повільного зростання кількості населення планети до ХІХ століття?

Література [7, 8, 9, 15, 17, 18, 19, 25, 28, 29, 37, 41].

Тема 4. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ В ХХІ СТОЛІТТІ

План

- 1 Війна як філософська проблема. Мир і війна як політичні явища.

2 Зміна ставлення до війни у ХХ столітті.

3 Особливості сучасної політики миру.

1 Війна як філософська проблема. Мир і війна як політичні явища

Як правило, вважається, що є лише два великі твори мислителів західної філософської парадигми, які присвячені проблемам війни як явища людського життя. Це «Пелопоннеська війна» грецького історика Фукідіда (460-400 рр. до н. е.) і «Про війну» Карла фон Клаузевіца (1780-1831). Описуючи події і причини Пелопоннеської війни (431-404 рр. до н. е.), Фукідід намагається осмислити цілі, характер, методи ведення бойових дій та майбутні наслідки війни між Афінським морським союзом та Пелопоннеським союзом Спарти. На відміну від свого попередника Геродота, який описав героїчні події греко-перських битв (500-449 рр. до н. е.), коли греки відстоювали незалежність, політичну свободу, боролися проти деспотії могутньої перської монархії, яка вже підкорила Єгипет, Месопотамію, Малу і Середню Азію, «Пелопоннеська війна» була війною по-суті громадянською – греки воювали з греками, проявляючи надзвичайну жорстокість. Під час війни часто гинули мирні жителі і від голоду, епідемій, прямого фізичного знищення противниками-ворогами. Вирізалися жителі міста, якщо його правителі відмовлялися підтримувати колишніх союзників. Руйнувалися міста, а жителів, яким пощастило вижити, продавали в рабство, спалювалися посіви, вирубувалися сади. «Нема миру під олівами», – ця приказка означає, що нема тривалого і стабільного миру. Бо після вирубок оливкових дерев нові дерева не встигали навіть виростати, як знову розпочиналася війна. Фукідід одним із перших висловив думку про нездатність війни розв'язати політичні проблеми.

В іншу епоху висловив своє розуміння війни Карл фон Клаузевіц. Відомо, що після розгрому Пруссії наполеонівською Францією він перейшов на службу в російську армію. Брав участь у війні 1812 року. Саме він під час переговорів у Таурогені переконав прусського генерала фон Вартенбурга відділити прусський експедиційний корпус від французької армії. Як

відомо, після поразки Наполеона в Росії Пруссія приєдналася до антифранцузької коаліції.

Барон фон Клаузевіц не встиг завершити свій трактат «Про війну». Він помер від холери в 1831 році – тоді ж, коли й Гегель. А трактат «Про війну» в 1832 році опублікувала його дружина Марія. Цей твір став основою практично для всіх воєнних істориків ХІХ-ХХ століть. Змінюються воєнні доктрини, але незмінним залишається значення цього твору Клаузевіца. На думку Клаузевіца, війна повинна завершуватися заключенням миру, який означає, що одна зі сторін конфлікту зламала волю противника – це капітуляція. Якщо противник не може більше чинити опір – війна завершується.

Отже, прусський генерал Карл фон Клаузевіц першим у Нові часи проаналізував війну як явище суспільного життя. Він вказував: «Війна є продовженням політики іншими засобами». Але він також змушений був констатувати, що цілі війни часто протягом війни можуть суттєво змінюватися. Тут усе залежить від ходу війни, дій союзників, нових обставин. Клаузевіц визначив війну як акт насильства, мета якого – примусити противника виконати волю переможця. «Коли починається війна, державні діячі і полководці повинні визнати війну як факт і не сприймати її як щось таке, чого не повинно бути, або як щось протиприродне, що треба змінити». Як акт насильства, війна діє на почуття людини.

Філософське поняття війни за Клаузевіцем включає три елементи:

1) насильство, яке ґрунтується на ворожнечі – це сліпий природний інстинкт;

2) гра ймовірностей і випадковостей, яка є вільною душевною діяльністю;

3) підлеглості як знаряддя (засіб) політики, через що вона стає предметом безпосереднього розсудку.

Кожен із трьох складових війни має свого носія: 1) народ; 2) полководець; 3) уряд.

За критерієм участі народу у війні Клаузевіц виділив: 1) народні війни (гуни, монголо-татарські походи – тут народ був усім); 2) визвольні і патріотичні (античні) республіки, війни середньовіччя – столітня, проти сарацинів), тут народ має важливе значення; 3) війни ХVІІІ ст. – тут народ не мав значення –

він став нічийм (в епоху Просвітництва війна стає предметом арифметично-політичного розрахунку) – війна як торгова акція.

Але все змінилося після Великої французької революції. Війна відразу стала справою народу. (Революційні і наполеонівські війни ірраціональні, вони не є проявом розумної сутності світу, не кажучи вже про політичну раціональність як основу). Тут природна стихія ірраціональних сил стає головною.

Отже, три елементи війни: 1) політична раціональність (уряд);

2) абстрактна сутність війни (полководець); 3) природна стихія ірраціональних сил (народ). Останній Клаузівець називав «туманом війни» - її невизначеність і випадковість.

Ці три елементи співвідносяться з трьома суб'єктами війни – урядом, полководцем і народом.

Полководець – це суб'єкт, який організує свій простір на плацдармі між законами держави і туманом ірраціональних і випадкових впливів. Він повинен мислити самостійно, мати «вільну душевну діяльність», але підкорятися владі політичного розуму і враховувати стихійні і випадкові обставини.

В цілому теорія війни Клаузівця є синтезом розсудкової раціональності і повної невизначеності «туману війни». Клаузівець вважав, що мир все ж є більш нормальним станом для людини, а війна є останнім аргументом в політиці.

2 Зміна ставлення до війни у ХХ столітті

Якщо Клаузівець вважав метою війни перемогу над ворогом, яка б зробила його нездатним до подальшого опору, то сучасність все частіше це спростовує. Тай сам Клаузівець розрізняв «політичну мету» війни і мету бойових дій. Останньої досягти значно простіше. Скажімо, її швидко досяг Джордж Буш Старший під час війни 1991 року в Перській затоці. Ірак розгромлено, але Саддам Хусейн залишився тоді при владі.

Якщо в ХІХ ст. війна сприймалась як можливість проявити мужність і героїзм (Трафальгар, Ватерлоо, Седан, Севастополь, Синоп, Шипка), навіть на початку ХХ століття це було так (пригадаємо загибель «Варяга»), то вже Перша світова показала, що люди перетворились на гарматне м'ясо. Так, битва під Верденом показала, що «перемога» – просування на сотню метрів уперед. Отже, війна як славна і героїчна подія перетворилася у

XX ст. на безглузде, механічне вбивство мільйонів людей. У Першій світовій загинуло 10 млн, у Другій світовій – 50.

Сама Перша світова була нелогічною і нелогічно завершилася (вагончик в Комп'єнському лісі). У 1940 усе повторилось, але навпаки.

Взагалі між першою і другою всього 20 років і 10 місяців. Все більше істориків вважають ці дві війни однією з тривалою перервою. У першій брали участь 36 держав, а в другій – 61. Але є відмінність – найпотужнішим видом зброї в першій був бронепоезд, а в другій – атомна бомба. Перша була переважно позиційною, друга – маневреною, але обидві вони стали війнами моторів. Протягом першої з'явилися бойові літаки, танки, хімічна зброя, зенітна артилерія. Друга додала концентраційні табори, атомну зброю, балістичні ракети, авіаносці. Війна стала великим лихом, руйнуванням міст, мостів, геноциду окремих народів. Саме у цей період почало змінюватися ставлення до війни як політиків, так і пересічних громадян, і видатних вчених. Війна стала сприйматися як загроза існуванню людства. (Коли Ейнштейна спитали, яка зброя буде застосовуватися у Третій світовій війні, він відповів, що знає тільки, яка буде у четвертій – це лук і стріли). Отже, війна – це задоволення не лише дороге, але й дуже небезпечне для тих, хто її розпочне. Ще більше змінилося ставлення до війни в XXI столітті. Після 11 вересня 2001 року світ став іншим: виявилось, що безпечних територій більше нема. Загинути можна навіть у найбагатшій країні в найбільшій споруді найбільшого міста цієї країни. З'явилися терористи-смертники. Їх дії відчули на собі жителі не лише США, а й Великобританії, Іспанії, Росії, Індії, Пакистану, Іраку, Афганістану, Індонезії, Шрі Ланки, Судану, Танзанії. Тероризм набув міжнародних масштабів. Його розповзання продовжується. Це нова форма війни, в якій не може бути капітуляції, про яку писав фон Клаузевіц у XIX столітті.

3 Особливості сучасної політики миру

3.1 Політика нерозповсюдження ядерної зброї. Зараз сім країн мають і ще 20 можуть мати ядерну зброю. Вважається, що ядерна зброя здатна стримати агресора. Ядерне стримування агресора доповнюється удосконаленням міжнародного права.

Політика у міжнародному правовому полі має свої обмеження, свій порядок. Її порушення – це крок до війни!

3.2 Образ ворога. Без створення такого образу війну розпочати важко, вести складно, а перемогти взагалі неможливо. Бо виникає питання, «кого перемогли?» і «навіщо?», «чому ми герої?». Третя особливість сучасної політики – воєнні блоки!

3.3 Створення воєнних блоків. Антанта, Четверний союз, НАТО, Організація Варшавського договору. За причиною створення можуть бути двох типів: агресивний чи для захисту. Існування блоку є доказом його корисності, а зникнення – це зміна соціально-політичної ситуації у світовому глобальному масштабі.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

1 Коли почав вживатися термін “нерозповсюдження ядерної зброї”?

2 Назвіть головну причину демографічного вибуху.

3 У чому полягає відмінність між політичною метою війни і метою бойових дій?

4 Що стало головним фактором перемоги після Першої світової війни?

5 На що вказує створення “образу ворога” в галузі зовнішньої політики будь-якої держави?

6 На чому ґрунтується сучасне ставлення політиків до війни?

7 Хто першим висловив думку про нездатність війни повністю вирішити політичні проблеми?

8 Чим, на думку Клаузевіца, повинна завершуватися війна?

Література [1, 3, 4, 13, 14, 16, 26, 30, 35, 36, 38, 39, 44].

Тема 5. ГОЛОВНІ НЕБЕЗПЕКИ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛІЗМУ, РАДИКАЛІЗМУ І ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

План

- 1 Сутність сучасного глобалізму. Поняття глобалістики, глобалізації, глобалізації та антиглобалістичної боротьби.
- 2 Сучасний радикалізм та його особливості.
- 3 Фундаменталізм та його сучасні різновиди.

1 Сутність сучасного глобалізму. Поняття глобалістики, глобалізації, глобалізації та антиглобалістичної боротьби

У сучасних ЗМІ найчастіше вживаються поняття «глобалісти» та «антиглобалісти» або «рух проти глобалізації». Часто йдеться про мітинги і виступи «антиглобалістів», які протестують, вимагають змін політики найбагатших держав, так званої «вісімки». Поняття «глобалізація» почало вживатися в 90-х роках минулого століття. Тоді після розпаду СРСР американський президент Клінтон висловив думку про однополярний світ, який створюється процесом глобалізації економіки, політики, культури. Незабаром з'явилася й нова наука – глобалістика, предметом якої став процес глобалізації та антиглобалістська боротьба, яку ведуть політики, в першу чергу деяких третіх країн (Куба, Венесуела, Іран) та частина політичної опозиції в розвинутих країнах.

Отже, глобалістика як наука:

- глобалізм і рух спрямований проти глобалізму;
 - глобалізація і боротьба проти неї.
- 1 Глобалізм – це ідеологія глобалізації.
 - 2 Антиглобалізм – це ідеологія боротьби із глобалізацією.
 - 3 Глобалізація - це напрямок політики (геополітики) спрямований на розповсюдження свого культурного впливу (країни або декількох країн) на весь світ.
 - 4 Антиглобалістська боротьба є протилежним напрямком – її призначення – перешкоджати глобалізації.

Отже, якщо глобалізація – це політична практика, то глобалізм – це її теорія. Те саме можна сказати й про співвідношення анти глобалізації та антиглобалізму.

Взагалі глобалізація та антиглобалістська боротьба – це різновид сучасної геополітики.

Геополітика має два значення:

перше – це міжнародна політика, взята у світовому (глобальному) масштабі;

друге – наука про таку політику.

Значить, геополітика як наука – це частина іншої науки глобалістики.

Головними ідеологами глобалізації стали західні історики і філософи. Це в першу чергу К. Поппер (1902-1994) – «Відкрите суспільство і його вороги», Мануїл Валлерстайн – «Світо-системний аналіз», Френсіс Фукуяма – «Кінець історії і остання людина» та ін.

Визнаним лідером антиглобалістської боротьби є француз Жозеф Бове (1953), який у 1987 році створив Селянську конфедерацію.

Що ж до глобалістики як науки, то вона ще не виявила чітких термінів та законів. Тут процес досліджень триває. Прикладом може бути книга Адара Абдулліна «Основи глобалістики». Там можна знайти матеріали і про народонаселення, і про обмеженість природних ресурсів і, звичайно, про діяльність «РК», і про екологічну кризу.

2 Сучасний радикалізм та його особливості

Радикалізм (від лат. *radix* – корінь) – крайня, безкомпромісна підтримка та захист певного погляду, концепції або політики. Радикалізм може бути легальним і нелегальним. Нелегальний – поза законом. Крайньою формою нелегального радикалізму є тероризм.

2.1 Політичний і релігійний радикалізм

Політичний радикалізм – це завжди різка критика (справедлива або несправедлива) владних структур. Обвинувачення в нерішучості, консерватизмі, лобізмі. Часто сучасний радикалізм намагається об'єднати релігію і революцію.

Саме тут бачать альтернативу лібералізму і глобалізму. «Новітні радикали» проголошують новим антихристом ідентифікаційні коди, Інтернет проголошують електронним концтабором, телебачення – джерелом нав'язування глобалізму в світі тощо.

Політичний радикалізм виник ще в XVIII столітті. Саме тоді були у Франції висловлені вимоги фундаментальних змін політичної системи суспільства. Наприклад Ж.-Ж. Руссо закликав повернутися до Золотого віку, відмовитися від приватної власності.

В 90-х роках XX століття зростає популярність політичного радикалізму – правого (релігійно-революційного). Якщо ти радикал, значить, ти – справжній патріот, ти дійсно православний і борешся за правду і справедливість (Марія Деві-Христос та її Біле Братство в Україні).

Релігійний радикалізм в крайніх формах екстремізму знаходить прояв у першу чергу в ісламі. Ісламські релігійні радикали утверджують необхідність створення ісламської держави. Цей радикалізм був теоретично обґрунтований ще у 40-х роках єгипетським сільським вчителем аль Банною. Тоді він був спрямований проти Ізраїлю та США. Вже у 80-х роках в Афганістані проти СРСР воювали близько 10 тис. ісламських радикалів із арабських країн. У 90-х роках значна їх частина перебазувалася в Чечню. Серед глобальних радикальних рухів відома арабська Аль-Каїда. Більш локальними радикальними ісламськими організаціями є палестинський «Хамаз» та ліванська «Хезболла». Їх мета – знищити державу Ізраїль, а інші держави їх мало цікавлять, на відміну від «Аль-Каїди».

3 Фундаменталізм як продовження радикалізму

Фундаменталізм (від лат. *fundamentum* – фундамент, підґрунтя, основа) – загальна назва вкрай консервативних філософських, моральних і соціальних течій. Сучасний фундаменталізм є своєрідною відповідною реакцією на процеси глобалізації та секуляризації. Секуляризація – (від лат. *saecularis* – мирський, світський) це процес зменшення релігійності населення, або процес перетворення державою церковної власності у світську. Тому найбільш розповсюдженим є фундаменталізм релігійний.

Слово «фундаменталізм» почали широко вживати на початку ХХ століття в США лідери протестантських рухів. Сьогодні найчастіше можна почути слова «ісламський фундаменталізм».

Отже, першим був протестантський фундаменталізм. Ідеологи цього руху забороняли будь-які спроби критики або нетрадиційного тлумачення Біблії (Святого Письма). А в 20-х роках в деяких штатах (Арканзас, Луїзіана, Теннессі) були навіть прийняті закони, які забороняли викладати в школах теорію Дарвіна. (Відомі «мавпячі процеси»). До речі, тільки у 1973 році в Теннессі відмінили цю поправку.

Католицький фундаменталізм. Ще менш радикальний, ніж протестанти. Вони виступають проти модернізму і реформованого богослужіння, прийнятого II Ватиканським собором (організації «Божа справа», «Воїни Божі, або Ліга католицької контр-реформації»).

Православний фундаменталізм зародився після єврейських погромів у Росії (1881, 1903 рр.) як «Союз руського народу». Його ідеологи – А. І. Дубровін, Іоанн Восторгов. У 80-90-х рр. знову набуває популярності т. з. «Общество Пам'ять», пізніше «Олександр Невський», «Чорна сотня», «Православіє або смерть». Риси – антисектантство, антикатолицизм, антилібералізм, підтримка національно-патріотичних рухів.

Іудейський фундаменталізм в Ізраїлі. Ортодоксальні іудеї часто конфліктують з представниками світського та неєврейського населення Ізраїлю. Причина - суворі релігійні обмеження, яких ті не дотримуються.

Нарешті, ісламський фундаменталізм – це ідеологія, яка вимагає повернення мусульман до суворого слідування Корану. Фундаменталісти ісламу знаходяться при владі в Ірані (Ісламська Республіка Іран). У багатьох інших країнах – Алжирі, Пакистані, Індонезії, Нігерії, Туреччині – в опозиції. Мета – звільнення ісламських земель від невірних. Окремі угруповання ісламського фундаменталізму застосовують методи тероризму. Послідовники ісламського фундаменталізму – категорично заперечують цінності християнського Заходу.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 Коли почали вживати поняття “глобалізація”?
- 2 Які особливості має сучасний політичний радикалізм?
- 3 Як можна визначити поняття “фундаменталізм”?
- 4 Назвіть головну причину сучасної глобалізації.
- 5 У чому полягає відмінність між політичним і релігійним радикалізмом?
- 6 Що стало головним фактором поширення процесу глобалізації у другій половині минулого століття?
- 7 Як можна охарактеризувати сучасну боротьбу із міжнародним тероризмом?
- 8 Як називають крайню нелегальну форму радикалізму?
- 9 Якими є головні риси сучасного православного фундаменталізму?

Література [13, 14, 16, 36, 38, 39, 40, 43, 44].

Тема 6. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІСТИКИ ЯК НОВОЇ НАУКИ ПРО СУЧАСНИЙ СВІТ

План

- 1 Особливості формування та етапи розвитку глобального мислення.
- 2 Загальна характеристика мондіалізму як напрямку суспільно-політичної думки.
- 3 Предмет глобалістики як нової науки про сучасний світ.
- 4 Етапи розвитку глобалістики та її провідні напрями.

1 Особливості формування та етапи розвитку глобального мислення

Розвиток глобального мислення як явища суспільного життя є процесом тривалим і достатньо суперечливим. Дискусійним

залишається питання відносно того, коли починається процес глобалізації. Сама глобалізація як історичний феномен мислиться і розуміється у різних формах: архаїчна, цивілізаційна, культурно-ціннісна, економічна, геополітична, інформаційно-технологічна тощо.

Процес глобалізації в тій чи іншій мірі втілює в життя принципи глобалізму. Глобалізм як теорія глобалізації є неможливим без глобального мислення. Це мислення формувалося поступово і пов'язане зі стадіями цивілізаційної глобалізації.

Першим етапом глобалізації можна вважати створення перших імперій. Духовною основою тут виступала єдина віра, єдина релігія. (Перська, Македонська, Римська).

Другим етапом глобалізації виступила імперсько-конфесійна єдність. Виникли чотири культурних світи (Захід, ісламський світ, Індія, Далекий Схід). Вони мали єдине священне писання, єдиний шрифт, власні особливості мистецтва, побуту та єдиний проект світового устрою. У Середні віки найбільш активним виявився ісламський проект, але у XVI столітті його випередив християнський Захід, який сформував євроцентристський світ.

Третім етапом став поліцентризм XVII – першої половини XX століття.

Четвертий етап – електронно-фінансова глобалізація.

Початком політичної глобалізації найчастіше вважається давньогрецька полісна система, яка пізніше змінюється світовими імперіями.

Початком формування глобальної свідомості можна вважати VI ст. до н.е. Це виникнення буддизму та криза першої монотеїстичної релігії – іудаїзму, коли з'явилися перші пророцтва про месію – спасителя – Ісуса. Ісус Христос прийде, щоб принести себе у жертву, заради очищення людства.

Подальший розвиток глобального мислення був пов'язаний із періодом Великих географічних відкриттів. Бурхливий розвиток торгових зв'язків Європи з Америкою формували єдиний світовий ринок, прискорювали процес усвідомлення глобальної інтеграції. Це призвело до активізації європейської експансії до країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Одночасно важливе значення мали ідеї Просвітництва, а потім принципи свободи, рівноправ'я і братерства усіх людей, які були проголошені Великою Французькою революцією 1789 року. У XIX столітті ці принципи доповнилися комуністичною ідеєю побудови єдиного справедливого безкласового суспільства, без класів та націй. Мрії про світову пролетарську революцію – це теж прояв глобального мислення.

Дещо інші ідеї висловив англійський священник та економіст Т. Мальтус (1766-1834) в трактаті «Досвід про закон народонаселення» (1803). Мальтус народонаселення планети розглядав як єдине ціле, яке збільшується у геометричній прогресії, тоді як виробництво продовольства лише в арифметичній. Природними регуляторами «перевиробництва» людей він вважав голодомори, війни та епідемії. Концепцію мальтузіанства багато критикували, але вона вплинула навіть на Ч. Дарвіна, який вважав, що за умов «надмірного тиску населення» на природне середовище виживають найбільш пристосовані.

Вже в XX столітті такі вчені та письменники як А. Ейнштейн, Дж. Оруелл, К. Ясперс, Т. Кун, В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден сприяли подальшому розвитку глобального мислення. Наприклад, А. Ейнштейн є не лише автором теорії відносності, але й суспільним діячем і мислителем, який вважав, що «найбільш незрозумілим у світі є те, що він зрозумілий». Як суспільний діяч глобального масштабу Ейнштейн, аналізуючи ядерну загрозу, вказував: «Відкриття ділення урану загрожує цивілізації та людям не більше, ніж винайдення сірника... Наш захист не в зброї, не в науці... Наш захист у законності й порядку». Але такий порядок могла забезпечити лише глобальна політична організація. Саме тому у 1955 році було опубліковано «Маніфест Рассела-Ейнштейна», який підписали Н. Бор, Ж. Кюрі та інші. В маніфесті стверджувалося, що подальше існування людства під загрозою, тому актуальною необхідністю є офіційні міжнародні домовленості та колективна безпека.

2 Загальна характеристика мондіалізму як напрямку суспільно-політичної думки

Мондіалізм (від фр. Monde – світ) – це рух за об'єднання світу в єдину конфедерацію із всесвітнім урядом. Гуманісти, починаючи з XVI століття, бачили світ, побудований на принципах єдності та спільного розв'язання існуючих і потенційних суспільних проблем.

Саме мондіалізм разом з ідеями пацифізму, морального протистояння війнам та диктатурам заклали теоретичну базу глобалістики як науки.

Першою версією мондіалізму можна вважати ідеї німецького письменника і теоретика мистецтва Готхольда Лессінга (1729-1781), який вважав, що усе людство повинно об'єднатися в єдине співтовариство і жити в майбутньому за спільними законами.

Засновник позитивізму француз О. Конт (1798-1857) у концепції трьох стадій інтелектуального розвитку людства (теологічна, метафізична, позитивна) стверджував, що «людство – це всесвітня батьківщина, яка закликає об'єднати в майбутньому всіх жителів планети».

Ідеологи комунізму К. Маркс та Ф. Енгельс теж закликали до єднання, але не всіх, а лише «пролетарів усіх країн».

Англійський мільярдер Сесіл Родс (1853-1902) наприкінці XIX століття заснував товариство «Круглий стіл», метою якого було створення єдиного світового уряду, який би сприяв розвитку світової торгівлі. І це при тому, що обсяги світової торгівлі 1913 року були перевершені лише в 60-х роках XX століття. На початку XX століття в європейських країнах розгорнулася кампанія за створення Сполучених Штатів Європи. До речі, цю ідею підтримував і засновник радянської держави В. Ленін. Та й гасла Комінтерну, заснованого в 1918 році, теж були мондіалістичними – «світова революція», «Світова соціалістична Радянська республіка», «Світовий пролетарський правитель» тощо.

Створення Ліги Націй після Першої світової війни теж було практичним втіленням ідей мондіалізму. США стають головним центром мондіалізму, але це сталося вже після Другої світової

війни. А після Великої депресії претензії на панування у світі і підкорення усіх «недорозвинутих» народів утверджують Німеччина та Італія. По-суті, Друга світова війна – це спроба встановити глобальну гегемонію «вищих рас» над іншими. Вже після закінчення Другої світової війни мондіалістський рух об'єднує бізнесменів, науковців, політиків, пацифістів, християнських демократів.

У 1954 році було створено ще одну мондіалістську організацію – Більдерберський клуб, до якого увійшли найвідоміші політики, бізнесмени та науковці. У 1973 році у США була створена «Тристороння комісія» («Трилатераль» – мета: об'єднання під егідою атлантизму трьох просторів: американського, європейського та тихоокеанського). Задача – створення єдиного світового порядку і світових законів. В роботі Більдерберга та Трилатералю брали участь провідні політики США, Євросоюзу та Японії.

Зараз зростає кількість держав, які виступають за зміни в Статуті ООН та наданні цій міжнародній організації функцій світового координаційного уряду. Вперше ці питання були розглянуті ще у 2000 році. Але на шляху до реалізації ідей мондіалізму ще багато проблем.

3 Предмет глобалістики як нової науки про сучасний світ

Поняття «глобалістика» ввів в обіг польський вчений і письменник Станіслав Лемм у 1992 році у статті «Планета Земля. Століття XXI». Глобалістику він назвав методологією наддержавного вирішення сучасних світових проблем. Або людство врятується разом, або не врятується ніхто.

Сьогодні глобалізм – це ідеологія, глобалізація – процес, а глобалістика – наука про глобальні проблеми сучасного світу.

Глобалістика – це нова інтегральна наука, яка виявляє сутності, тенденції і причини процесів глобалізації і глобальних проблем.

4 Етапи розвитку глобалістики та її провідні напрями

Перший етап – 60-ті – початок 70-х, коли обсяги виробництва вперше почали загрожувати можливостям природи компенсувати цей антропогенний вплив. (1965 – «Інститут проблем майбутнього» у Відні; 1966 – «Товариство вивчення майбутнього світу» в США; 1968 – «Римський клуб»).

Другий етап – 70-ті – перша половина 80-х років ХХ століття. Відбувся розвиток глобалістики у прикладному плані. Створюються перші моделі майбутнього. Наприклад, А. Тоффлер закладає основи технократичного суспільства, А. Печчеї створює концепцію «нового гуманізму», Дж. Форест, Д. Медуз – «обмеження зростання». Загалом з 1970 до 1984 року було розроблено 13 основних моделей глобальних систем.

Третій етап – друга половина 80-х років. Домінує об'єктивний науковий підхід. Головна причина кризових явищ: прискорення темпів розвитку та ускладнення системи.

Четвертий етап – початок на межі 80-90-х років. Змінюється геополітична структура світу. Формуються політична глобалістика та екополітологія. Оптимістичні надії та сподівання.

П'ятий етап – після 2001 року. Фундаменталізм, антиглобалізм.

Провідні напрямки:

політична глобалізація;

глобальна історія; глобальні проблеми міжнародної безпеки;

глобальні проблеми демілітаризації;

економічна глобалістика;

соціальна глобалістика;

інформаційна глобалістика;

екологічна глобалістика;

цивілізаційна альтернативістика.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

1 На що був спрямований, в першу чергу, “Маніфест Рассела-Ейнштейна”?

2 Хто ввів у обіг поняття “глобалістика”?

3 Як можна визначити термін “мондіалізм”?

4 Провідним напрямком якої науки є цивілізаційна альтернативістика?

5 Чи можна стверджувати, що європоцентризм виник у процесі цивілізаційної глобалізації?

6 Що стало головним фактором швидкого поширення процесу глобалізації у другій половині минулого століття?

7 Які значні історичні події можуть бути прикладом мондіалістичного процесу?

8 Яка країна зараз є головним центром мондіалізму?

Література [2, 3, 14, 16, 36, 38, 39, 40].

Тема 7. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБРУДНЕННЯ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК НОВА ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

План

- 1 Сутність проблеми «зайвої» інформації.
- 2 Загальні риси побутових та інформаційних відходів (викидів).
- 3 Спам і боротьба з ним.
- 4 Необхідність захисту інформаційного простору сучасного людства.

1 Сутність проблеми «зайвої» інформації

Наше XXI століття характеризується небаченим інформаційним бумом. Зараз за один день людина отримує стільки інформації, скільки у XVII ст. за цілий рік. Людина змушена самим життям занурюватися у світ інформації. Наслідками є небезпека надмірних обсягів інформації здоров'ю сучасної людини, зниження контактності тощо.

Гігантські обсяги інформації змінюють спосіб мислення людини. І зовсім недавно епоху бази даних переросли розміри

касети, і швидкість роботи з ними різко почала падати. Хоча й не відразу, але вихід було знайдено – це індексація. Дещо подібне відбувається із процесом мислення людини. З'явилися «Номо informations» – «людина інформаційна». Це людина, яка запам'ятовує не всю інформацію, а індекс – скорочений зміст і координати інформації. У пам'яті людини знаходиться і велика кількість імен каталогів, адрес сайтів, ір-адреси, паролів тощо – тоді як частка фактичної інформації зменшується. Сучасна людина, як билинний богатир, знаходиться біля трьох доріг. Перша – це пристосовування до нового середовища. Друга – це свідоме формування цього середовища. Третя – знищення цього середовища або ізоляція від нього. Людство довго йшло другою дорогою і тепер ми маємо середовище далеко не ідеальне, відверто кажучи – дуже забруднене. А перший шлях пройшли наші далекі предки, довго і повільно. Сучасні глобальні проблеми примушують людство рухатися другою дорогою. (Будинки, шляхи, мости, греблі, водосховища, канали, сади, парки тощо).

Але інформаційне середовище тільки формується. Якщо потреби в електроенергії привели до будівництва атомних станцій, то наслідки – забруднення території – це не передбачалося!

Сучасне швидке збільшення обсягів інформації вже називають інформаційною революцією. Одна із проблем цієї революції – інформаційні відходи.

2 Загальні риси побутових та інформаційних відходів (викидів)

Збільшення споживання такого ресурсу, як інформація призводить до значного збільшення індивідуальних інформаційних відходів. Наприклад, газети актуальні лише короткий час. Навіть п'ятирічна дитина може поцікавитися – чи свіжа газета. Потім вони вже є інформаційним сміттям для споживача. Зайва інформація лише ускладнює пошуки корисної. Зараз у мережі Інтернету 75-80 % інформації є інформаційним сміттям.

При цьому у побутового та інформаційного сміття є багато спільного:

- 1) вони забруднюють навколишнє середовище;
- 2) шкодять суспільству в цілому;
- 3) утилізація відходів потребує значних витрат (час, гроші, електроенергія!);
- 4) відходи створюються кожним членом інформаційного суспільства;
- 5) часто мають тривалий термін розкладання;
- 6) вирішення проблеми можливе лише в масштабах суспільства;
- 7) віднесення продуктів до відходів здійснюється індивідуально;
- 8) переробка та утилізація створюють додаткові робочі місця.

Але якщо сьогодні проблемі утилізації промислових та побутових відходів приділяють велику увагу на Заході, то про утилізацію інформації питання не розглядалося, хоча проблема вже існує! Інформаційне сміття заважає користувачам.

Тут можна провести цікаву паралель: за одною з гіпотез, старіння організму живої істоти відбувається внаслідок накопичення в ДНК (основний засіб зберігання інформації в організмі) певних змін у зв'язку з неточностями відтворення клітин. Наслідок – старість і смерть. Бо у природі найважливіше – виживання виду, а не індивіда. Саме тому великою небезпекою є накопичення інформації. Вона може привести до загибелі тієї цивілізації, яка тільки почала формування.

У промисловості багатьох країн вторинна переробка відходів є прибутковим бізнесом. Тому і вторинна переробка інформації може бути прибутковою і стабільною. Може збільшуватися і прибутковість. Інтернет теж може бути прибутковим, наприклад, чим менше «інфосміття» породжує провайдер зі своїми клієнтами, тим менше він витратить на боротьбу з «інфосміттям».

А доступ до першоджерел інформації якраз і дозволяє спростити механізми визнання авторських прав на інформацію.

Інформаційне сміття класифікують:

- 1) Невикористана інформація;
- 2) Неактуальна інформація (застаріла, другорядна);

3) Недостовірна інформація (Інфовійни – зараз ідеологічна зброя);

4) Неякісна інформація (Неточна, неповна, заплутана).

Висновок: як боротьба з промисловими і побутовими викидами – справа усього суспільства, а не лише урядів і відомств, так й «інфорсміття» необхідно утилізувати комплексно. А починати тут кожному треба із себе. Принцип: думай глобально, але дій локально.

Чисто не там де прибирають, а там, де не засмічують. Наприклад, не слід розміщувати у Мережі інформацію не потрібну і не цікаву іншим користувачам. Бо саме користувач є найслабшою ланкою системи «людина-комп'ютер». Необхідно і для інформаційних ресурсів встановити термін придатності. (Найлегше – це програмно – тиждень, рік...).

3 Спам і боротьба з ним

На жаль, у більшості публікацій сьогодні проблему інформаційних забруднень пов'язують лише зі спамом і спамерами.

Спам – це дійсно найпростіший і швидкий спосіб забруднення мережі Інтернет. Наприклад, вже у 2008 році на 100 000 підписчиків отримувалось в середньому 36 млн повідомлень, які перетворюються на сміття вже за день-два. (У 2013 р. – 70 % трафіка електронної пошти – це спам).

Парадокс у тому, що вся реклама, яка у Мережі надходить користувачам, оплачується з їхньої ж кишені, незалежно від бажання її отримувати. Справедливим було б, якщо б фірми, що займаються рекламою в Інтернеті, самі б її й оплачували.

4 Необхідність захисту інформаційного простору сучасного людства

Зростання інформаційного забруднення сьогодні є серйозною глобальною проблемою. У Мережі обертається багато не лише непотрібної, застарілої, а часто просто хибної інформації. Тому потрібні антиспамінгові заходи на законодавчому рівні. Також необхідно визначити розумні межі реклами, наприклад, не більше 5% від трафіка.

Таким чином, навіть якщо вся інформація потрібна сьогодні, завтра частина її вже потребує утилізації. Тому потрібна автоматична фільтрація інформації. Але: 1) якщо спам фільтрує кінцевий користувач, то він за це й платить; 2) якщо спам фільтрує сервер, то користувач не зазнає витрат, тому що отримує тільки корисну інформацію.

Але – це питання зовсім не таке просте, бо, можливо, під виглядом корисної інформації користувачеві підкидатимуть недостовірну – як це відбувається під час інформаційної війни (методи: чорні списки, сірі списки, авторизація поштових серверів тощо).

Спам може поширюватися не тільки через Інтернет, але й через SMS-повідомлення, які надходять на мобільні телефони, якщо використовується роумінг, то це може бути досить велика сума. (Важко боротися)!

3) слово SPAM з'явилося у 1936 році як (Spiced ham)(Спайст хем) – пряна шинка, як скорочена назва американської (компанії, що виготовляла м'ясні консерви).

Після Другої світової в Англії залишилися великі запаси таких консервів, які були отримані за програмою ленд-лізу. Щоб розпродати ці консерви, слово «спам» було написано навіть на бортах автобусів і трамваїв.

Спам – це масова розсилка кореспонденції рекламного чи іншого характеру людям, які її не замовляли.

Електронний спам відомий з 1993 року.
Найрозповсюдженіші види спаму:

1) реклама (найчастіше);

2) нігерійські листи. (Багато було із Нігерії – одержувач може отримати велику суму грошей, тому що, наприклад, в Америці помер «забутий» далекий родич, але потрібні його дані);

3) фішинг – (рибальство). Виманювання номерів кредитних карток або паролів онлайнних платежів – для нібито адміністрацій банку. Ще один вид електронного шахрайства.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 Чого потребує сучасне інфосміття?
- 2 Що є найчастішою причиною спаму?
- 3 Чи можливо в принципі автоматично відбирати інформацію в глобальних масштабах?
- 4 Коли вперше з'явився інформаційний спам?
- 5 Чи потребує сучасне інфосміття утилізації?
- 6 Що стало головним фактором швидкого поширення проблеми спаму і спамерів?
- 7 Яким чином запам'ятовує інформацію сучасна людина, яку все частіше називають «*homo informaticus*» феноменом?

Література [1, 21, 31, 38, 42].

Тема 8. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА І ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

План

- 1 Предмет і поняття філософії права.
- 2 Філософські теорії держави.
- 3 Філософське розуміння свободи і свавілля.
- 4 Свобода в сучасному світі.

1 Предмет і поняття філософії права

Поняття «свобода», «справедливість», «закон», «право» набули свого значення з виникненням перших державних утворень. Прагнучи осмислити себе і світ навколо, люди зверталися не лише до вивчення природи, але й намагалися зрозуміти соціальне оточення, людські взаємовідносини, норми і правила суспільного життя. Сутність правових норм привертала увагу ще античних філософів: Геракліта, Демокріта, Алкідама, Фукідіда, Епікура, Арістотеля. Але праворозуміння античності

було поверхневим і фрагментарним. Право розглядалося здебільшого як вчення про природне право. Лише у XVII столітті завдяки Гуго Гроцію (Гуго де Гроот) (1583-1645), голландському юристу, в науковому вжитку з'явилося поняття «Філософія права». Сам Гуго Гроцій вважав, що юриспруденція повинна охоплювати юридичну догматику, філософію права й історію права. У 1625 році Гуго Гроцій видав трактат «Про право війни і миру. Три книжки, в яких пояснюється природне право народів, а також принципи публічного права». Світогляд Гроція склався під впливом Нідерландської буржуазної революції. Але, як релігійна людина, він визнавав джерелом права «свободну волю Бога». Воно незмінне. Але є, на його думку, також інше право – яке встановлене волею людей.

Людське право – це громадська влада і право народів. Джерелом людського права є сама природа людини. Тому людське право повинно спиратися на природне (божественне) право. Термін «право» є синонімом терміну «закон», який є обов'язковою нормою. Гроцій, як і Арістотель, вважав, що закон у вузькому сенсі відноситься до людських установ, є «земним правом». Право люди встановлюють заради загальної вигоди. Суб'єктом права виступає держава. На думку Гроція, «Філософія права» є «частиною метафізики простої можливості і частиною політики доцільності певного правоположення».

Сучасна філософія права – розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності і поняття, форм існування й цінності, ролі у житті людини, держави, суспільства.

Вона є найвищою духовною формою пізнання права і осягнення його сенсу і ролі в життєдіяльності людини.

Головним терміном у філософії права є «право». А відповідь на запитання: «що таке право?» має фундаментальне значення.

Право – це принцип формальної рівності людей у суспільних відносинах.

Право – це загальна і необхідна форма свободи у суспільних відносинах.

Право – це загальна справедливість.

Отже, головні компоненти права: формальна рівність, єдиний масштаб свободи, загальна справедливість.

В сучасній філософії права виділяють природне право і громадянське право. Саме природне право Гроцій, як і Гоббс, Вольтер, Руссо, Кант та ін., вважали першим і фундаментальним (божественним). Це право на життя, волю, безпеку, опір насильству. А державні закони створені людьми (це громадське право) і повинні відповідати природному праву.

Наприклад Вольтер вважав, що порушення правителем природних прав підданих є підставою для його повалення.

2 Філософські теорії держави

Природно-правові теорії Гоббса, Локка, Вольтера розглядають державу як результат суспільного договору.

Досить поширеними є теорії насильства: Шан Ян (390-338 до н. е.) (Китай), Людвіг Гумілович (1838-1909) (Австро-Угорщина), німці Євген Дюрінг і Карл Каутський. Створення держави і права пов'язане з насильством (зовнішнім або внутрішнім) [Київська Русь, Золота Орда, Литовське князівство].

Г. Спенсер (1820-1903) – автор органічної теорії права: боротьба за виживання і пристосування до навколишньої природи – головна причина об'єднання людей у єдиний організм – державу.

К. Маркс (1818-1883) і Ф. Енгельс (1820-1895) створили класово-економічну теорію походження держави і права. Держава і право були створені для захисту приватної власності після розколу суспільства на класи. Ця теорія має певні недоліки, наприклад, стверджує, що єдиний шлях розвитку – це майбутнє комуністичне безкласове суспільство на основі самоврядування, а громадяни будуть спиратися тільки на норми моралі. Польський юрист Лев Петражицький (1867-1934) та фр. соціолог Жан Тард (1843-1904) створив психологічну теорію. Психологічно всі люди поділяються на керівників і виконавців. А держава – це взаємовигідне співробітництво перших і других. А право виникло на основі уявлень людей про належну і неналежну поведінку. Держава є способом керівництва суспільством видатними особистостями. Таким чином держава враховує інтереси всього суспільства.

Досить популярними зараз є технократичні теорії держави. Вони передбачають, що процес керування дуже складний і доступний лише професійним правителям, політменеджерам, які здатні правильно керувати підданими.

2.1 Патріархальна теорія права

Держава походить від сім'ї. Спортивна концепція – Ортега-і-Гассет (1883-1955). Спартанська держава. Усі теорії утверджують, що будь-яка держава не тільки є знаряддям придушення і механізмом панування якогось класу, еліти, особи або соціальної групи, але й є засобом інтеграції суспільства.

Теорії держави визнають можливість демократичних та антидемократичних політичних систем. **Крайня форма антидемократичного режиму - тоталітарний режим.**

Його риси:

- панування держави над особою і суспільством;
- одержавлення усіх легальних громадських організацій;
- повний контроль над діяльністю громадян і громадських організацій;
- політична цензура;
- репресії відносно опозиції;
- мілітаризація громадського життя;

Авторитаризм – різновид антидемократичного політичного режиму.

Його риси:

- уся влада зосереджена в руках однієї людини або групи осіб (авторитарний центр);
- домінування командно-директивних методів діяльності;
- обсяг політичних прав і свобод повністю залежить від волі правителя або центру;
- діє принцип пріоритету держави над особою;
- відсутність чіткого розмежування між трьома гілками державної влади: законодавчою, виконавчою і судовою.

Авторитарний режим може бути двох видів:

- революційний – зміна типу політичного розвитку;
- стабілізаційний – консервація існуючого політичного ладу.

3 Філософське розуміння свободи і свавілля

Питання про свободу є основним у філософії права. Свободу пов'язують в першу чергу з правами людини. (Природне право).

Але треба розрізнити поняття «права людини» і «права громадянина».

Права людини – це права, пов'язані із людиною як суб'єктом прав і свобод, фізичною особою: права на життя, особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя. (Ці права гарантуються ст. 27, 28, 29, 32 Конституції України).

Права громадянина – це сфера відносин людини з державою, громадянином якої вона є. Це право на свободу віросповідання (с. 35), на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на мітинги і демонстрації (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Сучасне міжнародне співтовариство приділяє значну увагу саме забезпеченню прав людини. Особливо після Другої світової війни:

- 1948 р. – Загальна декларація прав людини;
- 1950 р. – Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини;
- 1961 р. – Європейський соціальний статут;
- 1975 р. – Акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі;
- 1990 р. – Документ Копенгагенської конференції з людського виміру НБСЕ.

Поняття свободи спочатку ще в епоху античності пов'язувалося зі свавіллям: це робити, що хочеш і ні за що не відповідати. Отже, особиста свобода – це свобода від інших, тобто єдиної ізольованої людини, такого собі Робінзона, або індивідуаліста. При переході від первісного суспільства до класового – ця свобода стала свободою рабовласника по відношенню до рабів.

Але свобода для кожного вже не може бути свавіллям, бо вона завершується там, де починається свобода іншої особи.

Отже, свобода для кожного – це право або правова свідомість як основа справедливості, яка заперечує свавілля одних людей над іншими. Ідеалом особистої свободи стає: робити те, що вважаєш правильним і необхідним, і відповідати за це. А право – є результатом домовленості з іншими людьми. Що не заборонено за домовленістю – те дозволене.

4 Свобода в сучасному світі

Таким чином, свобода для всіх – є правом діяти за встановленими правилами життя.

Право – це закон, який якраз і захищає свободу, обмежуючи свавілля людей. Тому право повинно мати силу. Це добре. Не добре, коли сила стає правом.

Свобода – це і особиста, і свобода для всіх, а, значить, і рівність в правах.

Тут головне – щоб нічого не стояло вище за закон, тобто вище свободи. Диктатор – людина над особою.

Люди свободні настільки, наскільки вони рівні, а рівні настільки, наскільки свободні. Свавілля в сучасному світі – це протилежність свободі. Або правова свобода, або неправове свавілля – третього вже бути не може. У свавілля нема ніякого принципу, воно саме є ігноруванням усіх принципів, як насильство, тиранія і диктат. А світовий суспільний прогрес є рухом до свободи, рухом до все більшої свободи все більшої кількості людей.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

- 1 Чим є світовий суспільний прогрес в першу чергу?
- 2 Хто першим почав вживати поняття “філософія права”?
- 3 Що є основою сучасного міжнародного права?
- 4 Що вважав вищим джерелом права Гуго Гроцій?
- 5 Що є основним питанням філософії права?
- 6 Як можна визначити сучасну правову свободу?
- 7 Що має пріоритет “право людини” чи “право громадянина”?

Література [12, 20, 22, 23, 24, 39, 44].

Список літератури

- 1 Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М., 1994.
- 2 Абдуллин А.Р. Основы глобалистики: Учеб. пособие. – Уфа: РИО БАГСУ, 1999. – 128 с.
- 3 Агитон Кр. Краткий курс истории антиглобализма. – М., 2006.
- 4 Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001.
- 5 Андрос О.Є. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі – К.: Стилос, 2012. – 206 с.
- 6 Бурко Р.А. Терёшина Т.В. Экологические проблемы современного общества и их пути решения // Молодой ученый. – 2013. – №11. – С. 237-238.
- 7 Вишневский А.Г. Избранные демографические труды: В 2-х т. – Т. I. Демографическая теория и демографическая история. – М.: Наука, 2005. – 367 с.
- 8 Вишневский А.Г. Избранные демографические труды: В 2-х т. – Т. II. Экономическая демография. Анализ демографических процессов. – М.: Наука, 2005. – 383 с.
- 9 Вишневский А.Г. Снижение смертности от управляемых причин // А.Г.Вишневский, М.Б.Денисенко, В.В.Елизаров. Приоритеты демографической и миграционной политики России / Под ред. А.Г. Вишневского. Доклады РЕЦЭП № 14. – М.: РЕЦЭП, 2007. – С. 64-130.
- 10 Гаврилишин Б.Д. До ефективніших суспільств. Дороговкази в майбутнє (Доповідь Римському клубові). – К.: Пульсари, 2009. – 246 с.
- 11 Гардашук Т.В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. – К.: ТОВ ВПЦ «Техпринт», 2000. – 126 с.
- 12 Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
- 13 Гейзенберг В. Шаги за горизонт. – М., 1997.
- 14 Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.
- 15 Гозулов А.И. Переписи населения земного шара (Хронологическая таблица). – М., 1970. – 173 с.
- 16 Горелов А.А. Экология: Учеб. пособие. – М., 2002.
- 17 Грушко С. Народові України загрожує вимирання // День. – 1999. – 5 жовт. – С. 2.
- 18 Гуреш Т. Нема кого послати у Декрет!: Демографічна криза в Україні і в світі // Укр. [слово](#). – 2000. – 18-24 трав. – С. 15.
- 19 Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові напрями протидії / НАН України; Ін-т економ.; За ред. В. Стещенко. – К., 2001. – 560 с.
- 20 Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: Монографія. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
- 21 **Зарубицький К. Почути музику сфер. Земний прообраз світу Пандори.** – К.: «Стилос», 2010. – 152 с.
- 22 Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

- 23 Кисельов М.М., Гардашук Т.В., Грабовський С.І., Зарубицький К.Є. та ін. Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси: Монографія. - К.: Видавець ПАРАПАН, 2009. – 284 с.
- 24 Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.:«Знання України», 2002. – 598 с.
- 25 Крючков Г. Демографічна криза в Україні: причини і наслідки: Із співдоповіді голови Комісії Верховної Ради України з питань нац. безпеки і оборони на парлам. слуханнях 21 трав. 2003 р. // Голос України. – 2003. – 3 черв. – С. 8.
- 26 Кузнецов Ю.Ф. Проблемы войны и мира: ядерное измерение. – М., 1986.
- 27 Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Мороз О.Я., Озадовська Л.В. та ін. Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння: Монографія - К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. – 317 с.
- 28 Медков В.М. Демография: Учебник. – М.: ИНФРА-М, – 2004. – 448 с.
- 29 Международная миграция. Введение в демографию: Учебник / Под ред. В. А. Ионцева, А. А. Саградова. – М., 2001. – 631 с.
- 30 Мойсеев Н.Н. Пути к созиданию. – М., 1992.
- 31 Пазенок В.С., Лях В.В., Соболев О.М., Самчук Р.В., Ковадло Г.П., Любимий Я.В., Шевченко С.Л, Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Кручек О.А. Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства. – К., 2013, – 406 с.
- 32 Пількевич, І.А. Котков В.І., Маєвський О.В. Обґрунтування якості узагальненої логістичної моделі динаміки популяцій // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2012. – № 1/4(55). – С. 63-66.
- 33 Поліщук Н. Філософія прагматизму. – К.: Український Центр духовної культури, 2012. – 400 с.
- 34 Принципи моделювання та прогнозування в екології: Підручник / В.В. Богобоящий, К.Р. Чурбанов, П.Б. Палій, В.М. Шмандій. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 216 с.
- 35 Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие. / Пер. с англ. В. Кузнецова. – М., 2001.
- 36 Смит Э.Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова и др. – М., 2004.
- 37 Современная демография: Учебник /Под ред. А.Я. Кваши и В.А. Ионцева. – М.: Дело, 2007. – 490 с.
- 38 Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира и культура техногенной цивилизации. – М., 1994.
- 39 Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання». – К., 2004.
- 40 Тойнби А. Дж. Постигание истории / Пер. с англ. – М.,1991.
- 41 Харченко Л.П. Демография. – М.: Омега-Л, 2009. – 352 с.
- 42 Хейле В. Философия и экология. – М., 1994.
- 43 Шпенглер О. Закат Европы / Пер. с нем. – М., 1993.
- 44 Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. – М.,1991.